

**ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ДІЙ
В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ У ПРОЦЕСІ ВІЙСЬКОВО-
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ХОРТИНГУ)**

Постановка проблеми. Останнім часом Україна потрапила у справжній вир екстремальних ситуацій, які не лише не виникали в минулому, а й навіть не прогнозувалися. Насамперед це стосується екстремальних ситуацій військового характеру, що зумовило завдання готувати населення взагалі, й старшокласників зокрема, до ефективних дій в умовах збройного протистояння. Використання різних видів зброї за таких умов примножує кількість екстремальних ситуацій всіх видів природного, техногенного та соціального характеру, а отже така підготовка має бути багатогранною.

Різноманітні аспекти діяльності в екстремальних умовах досліджувалися в роботах Д. Александрова, Д. Беззубова, Ю. Бриндікова, Ю. Ірхіна, О. Караяні, М. Козяра, В. Лефтерова, І. Ліпатова, М. Магомед-Емінова, Т. Остафійчук, В. Пліска, І. Приходька, В. Розова, І. Сироти, О. Тімченка, О. Шаповалова, Н. Шевченко та багатьох інших. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень з цієї тематики, проблеми підготовки населення (в тому числі й старшокласників) до дій в екстремальних ситуаціях у контексті військово-патріотичного виховання практично не розглядалися.

Хоча питання військово-патріотичного виховання висвітлені в роботах Е. Єрмоєнка, В. Зеленого, М. Зубалія, В. Івашковського, В. Новосельського, В. Фарфаровського та інших, нині виникає потреба пошуку нових форм і методів цієї важливої роботи у змінених умовах соціального життя.

Крім того, визначаючи достатньо високу кількість наукових досліджень різноманітних видів бойових мистецтв як вітчизняних, так і закордонних, відзначимо обмеженість видань, присвячених прикладним аспектам застосування бойових мистецтв у процесі як формування готовності до дій в екстремальних умовах, так і військово-патріотичного виховання молоді та підлітків. Водночас наш власний багаторічний досвід практичної діяльності в ускладнених умовах та узагальнення бойового досвіду різноманітних військових підрозділів і правоохоронних органів, свідчать, що саме бойові мистецтва мають бути покладені в основу педагогічного процесу формування готовності особи до дій в екстремальних ситуаціях. У наші дні, коли держава та суспільство зустрілися з серйозними викликами, сучасне вітчизняне бойове мистецтво хортинг (національний вид спорту України) доцільно розглядати як засіб військово-патріотичного виховання молоді, її підготовки до блокування і подолання екстремальних ситуацій.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів підготовки старшокласників до дій в екстремальних умовах засобами бойового мистецтва хортинг у контексті військово-патріотичного виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб педагогічний процес військово-патріотичного виховання молоді та підлітків був побудований привільно та став ефективним, на нашу думку, необхідно визначити:

- мету військово-патріотичного виховання;
- чинники, які впливають на зміст та характер військово-патріотичного виховання;
- сучасні засоби військово-патріотичного виховання.

Питання патріотичного виховання висвітлювалися у роботах І. Бега, Е. Єрмоєнка, К. Журби, Ю. Завалевського, О. Захаренка, В. Зеленого, М. Зубалія, В. Івашківського, К. Левківського, А. Макаренка, В. Новосельського, Ю. Руденка, В. Ряшка, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, В. Фарфаровського, Т. Шашла та інших. У цих роботах зазначається, що проблема патріотичного виховання молоді є надзвичайно актуальною. На думку М. Тимчика, патріотизм передбачає любов до Батьківщини, свого народу, рідної землі; сприяння розвитку України як суверенної, правової, демократичної і соціальної держави; готовність відстоювати її незалежність, захищати її [10, с. 27].

Водночас, у спеціальній літературі [2, с. 26] зазначається, що ідеал військового виховання – це воїн-громадянин України, збагачений загальнолюдськими та національними цінностями, який керується у своїй діяльності вимогами воїнського етикету, спроможний майстерно діяти в умовах сучасної війни, і як справжній патріот завжди дбає про честь і гідність військовослужбовця Збройних сил України.

Отже, на нашу думку, *метою* військово-патріотичного виховання, в тому числі й засобами хортингу, слід вважати формування готовності до служби у збройних силах, правоохоронних органах, рятувальних службах, захисту інтересів держави під час перебування у підрозділах територіальної оборони, громадських організаціях правоохоронної спрямованості, ополченні.

Служба Україні часто відбувається у нестандартних, незвичайних, аварійних і критичних ситуаціях, які характеризуються небезпекою для життя та (або) здоров'я. Такі ситуації визначаються як екстремальні.

У науковців та практиків немає єдиного підходу до визначення екстремальних ситуацій. Так, на думку М. М. Козяра, екстремальні ситуації – це ситуації, які для людини незвичайні, фізично і психологічно важкі, а часто пов'язані з ризиком для життя і вимагають від неї неймовірно великого напруження внутрішніх сил, емоційно-вольової стійкості та оптимального використання особистих можливостей для досягнення успіху безпеки [5, с. 8].

Окрім того, екстремальні ситуації розглядаються також як:

- несприятливі для життєдіяльності умови, що вимагають мобілізації прихованих можливостей організму;
- об'єктивно складні умови діяльності, які сприймаються й оцінюються як напружені чи небезпечні;
- несприятливий, складний стан умов життєдіяльності людини, що набув для окремої особи або групи осіб особливої значущості;
- нестандартні, нештатні, загрожуючі, аварійні або катастрофічні [1, с. 71].

За таких умов виникає необхідність формувати у громадянина готовність до подвигу, вчинення якого у ряді випадків є необхідною дією у небезпечних, екстремальних ситуаціях. Розуміння самого терміну „подвиг“ є дуже важливим для побудови ефективного педагогічного процесу. О. Ф. Хміляр зазначає, що

подвиг – героїчний вчинок. Здійснюючи подвиг, людина виявляє сміливість, самовідвагу, долає у собі почуття страху, болі, ризикує своїм життям, виручає інших. Подвиг – це насамперед рух, проворність, терпіння і знання. Подвигом ми також вважаємо вчинок, який далеко не кожному по плечу [11, с. 40].

Погоджуючись із наведеною думкою, акцентуємо увагу на деяких важливих моментах. *По-перше*, подвиг – це реалізація особистого потенціалу людини, який формують стан здоров'я, рівень підготовленості (відповідно до напрямків військово-патріотичного виховання), технічна спорядженість особи. Саме тому патріот-громадянин має постійно підсилювати всі перелічені позиції.

По-друге, подвиг – це не безрозсудні дії відчайдухів, які нехтують небезпекою. Інколи в екстремальній ситуації простіше загинути, ніж виконати свій обов'язок та залишитися живим. Здійснюючи подвиг, особа має всі свої зусилля спрямувати на збереження свого життя та здоров'я. Практика діяльності військових і правоохоронних формувань та підрозділів свідчить, що не за всіх умов життя патріота може бути збережено: прикладів загибелі патріотів, які загинули за Батьківщину, багато. Отже, слід бути морально готовим до загибелі, виконуючи свій громадянський та (або) службовий обов'язок.

По-третє, військово-патріотичне виховання особи нероздільно пов'язано з вихованням громадянина своєї країни, який поважає та свідомо виконує Закони України, діє у межах правових норм. Зокрема, він чітко дотримується норм Конституції та інших законів України та визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні. Це означає, що навіть подвиг як вияв людського героїзму не звільняє будь-кого від відповідальності за вчинення злочину, а створення загрози для життя та (або) здоров'я людей є неприйнятним (за виключенням випадків, передбачених законом).

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що подвиг – це екстраординарні нетипові дії в екстремальних умовах, які є свідомим актом реалізації потенціалу особистості у межах правових норм.

Розуміння наведених вище закономірностей сприятиме правильному розумінню підготовки людей, готових до вчинення в екстремальних ситуаціях подвигу заради людей, держави та добробуту. Ці закономірності є базовими та стосуються всіх історичних періодів.

Які ж чинники нині впливають на зміст та характер військово-патріотичного виховання молоді та підлітків в Україні? У педагогічній літературі не раз висловлювалися погляди на проблеми, які негативно впливають на якість військово-патріотичного виховання. Ще у 2010 році О. В. Сухомлинська звертала увагу на наявність низки ідейно-виховних загроз, серед яких не виняток й така, як вивищення українців з-поміж інших націй, наділення їх усіма добродійностями, що далеко не відповідає дійсності, не обговорюється, не дискутується [9, с. 14].

Як справедливо відзначає В. В. Івашковський, педагогічна громадськість виявила не спритність, навіть інертність у справі побудови нової системи патріотичного виховання [4, с. 120]. У час стрімких змін, коли ситуація змінюється буквально на очах, такий стан речей є неприпустимим.

В умовах, коли певні групи населення та країни докладають зусиль щодо досягнення своїх власних інтересів, водночас нехтуючи інтересами, правами та

свободами інших, не доводиться говорити про чесність засобів масової інформації – вони відображають точку зору їх власників. Небувалих масштабів досягла дезорієнтація населення, набувши таких глобальних перекручень фактів, що громадяни повністю втрачають уявлення про реальність, свою користь чи шкоду та доходять до стану, в якому можуть відторгати те, що їм вигідно, та вимагати того, що спричиняє шкоду [8, с. F1]. Нерідко засоби масової інформації оголошують патріотів України, які чесно виконували свої обов'язки, винними у вчиненні різних ганебних дій, навіть злочинів без винесення вироку судом. Це негативним чином може вплинути на стратегію поведінки тих, які готуються обрати собі професію, пов'язану із захистом Батьківщини.

Слід зауважити, що нині військово-патріотичне виховання проводиться в умовах майже повної відсутності зовнішньої мотивації. В умовах, коли для забезпечення навіть скромного рівня життя українця велике значення має накопичення грошей і люди прагнуть займатися будь-якою діяльністю, яка дозволяє збагачуватися, а зарплатня військового, правоохоронця, рятувальника не забезпечує достойного життя. Тож перевагу слід віддавати мотивації внутрішній. Саме заняття хортингом за даних умов може бути визнано ефективним **засобом** підготовки спортсменів не лише до діяльності в екстремальних ситуаціях, а й до військово-патріотичного виховання. Заняття хортингом допомагають спортсменам розвиватися як фізично, так і морально, набувати впевненості, вигравати змагання і таким чином реалізовувати себе [3; 10]. Крім того, хортинг базується на традиціях нашого народу, що є важливим, як зазначають учені [6], у процесі національно-патріотичного виховання курсантсько-студентської молоді.

Для того, щоб військово-патріотичне виховання підлітків і молоді засобами хортингу, зокрема у частині формування навичок до дій в екстремальних ситуаціях було дієвим, необхідно чітко уявляти собі напрямки цієї роботи. Такими напрямками є: фізична, технічна, тактична, стратегічна, психологічна і філософська підготовка. Саме ці напрямки, поєднані в цілісну систему, створюють умови для забезпечення фізичного виживання та виконання поставлених завдань в екстремальних умовах.

Прикладні аспекти військово-патріотичного виховання мають певну специфіку. Хоча у процесі занять хортингом *фізичній* підготовці приділяється значна увага, учні та навіть деякі педагоги не до кінця розуміють її значення у прикладних аспектах, зокрема у військовій, правоохоронній, рятувальній діяльності. Тут доцільно навести думки з цього приводу ветеранів Великої Вітчизняної війни, бойових дій в Афганістані, на території інших держав, зоні АТО. Вдало висловився з цього приводу командир загону морської піхоти, двічі герой Радянського Союзу – Віктор Миколайович Леонов, який зазначав, що якщо солдат сильний, загартований то він, коли бачить перед собою супротивника, то думає лише про те, як дістатися до цього супротивника... Така людина рішуче йде вперед... Водночас він запитував: а якщо солдат слабкий? Піднімається, а спина болить, чоботи від землі підняти не може, гвинтівка здається важкою. І відповідає: такому будь-який супротивник буде здаватися багатирем. І мислити такий солдат буде приблизно так: „Добіжу якщо вистачить сил, а що далі буде? Така людина, забуває думати про завдання, починає думати про спасіння свого життя, віддає ініціативу в руки ворога. Але життя врятувати буде дуже складно,

оскільки супротивник зрозуміє його стан і вже сам почне діяти рішуче і сміливо“ [7, с. 257 – 258].

Не менш важливими є аспекти, які стосуються *технічної* підготовки хортингіста, що вже висвітлювалися у спеціальній літературі [12]. Зазначимо, що до розділу технічної підготовки, крім техніки самозахисту, мають бути включені блоки навичок володіння технічними, спеціальними засобами, зброєю та медична підготовка, що є особливо актуальним за нинішніх умов. Техніка хортингу пропонує прийоми самозахисту та впливу на нападника, отже на додаткових заняттях із прикладних аспектів слід вивчати тактико-технічні дані основних видів озброєння та бойової техніки. Якщо раніше знань ТТХ АК-47 або їх модифікацій було достатньо для базової технічної підготовки, то тепер патріоту України бажано розуміти і те, що собою являють гранатомети, міномети та інші види озброєнь і чим вони небезпечні.

На заняттях із *тактичної* підготовки прикладного хортингу основну увагу слід приділяти засвоєнню загальних тактичних принципів і вивченню алгоритмів поведінки у тих чи інших екстремальних ситуаціях. Серед загальних тактичних принципів, які необхідно засвоїти: дотримання принципів використання укриття, оцінки співвідношення сил та засобів сторін, виклику та очікування підтримки відповідних служб та підрозділів. Зважаючи на те, що вибір лінії поведінки в екстремальних ситуаціях має виходити з правових норм, до цього напрямку слід віднести правову підготовку, яка полягає у вивченні вимог закону, напрацюванні моделей правомірної поведінки в екстремальних умовах та захисту своїх прав під час проведення слідства та в суді.

Приділення належної уваги питанням *стратегічної* підготовки дозволить збагатити патріотів України опосередкованим досвідом попередніх поколінь та вмінням планувати діяльність на відносно довготривалій період, а також передбачати наслідки дій бійця.

Психологічний напрямок полягає у розвитку уваги, уявлення, мислення, пам'яті, вміння логічно висловлювати думки та викладати матеріал письмово. Така робота має бути спрямована на створення психологічного ресурсу, який дозволить особі діяти в екстремальних умовах як у знайомому звичайному середовищі, швидко ідентифікувати події, що відбуваються, загрози, що створюють небезпеку, своєчасно та адекватно реагувати на них, зберігати необхідний рівень боєздатності та активності, незважаючи на дію травмуючих чинників, і запобігати й нейтралізувати вплив посттравматичного синдрому.

Філософський напрямок, якому останнім часом не приділяється належної уваги як у спортивній, так і в професійній підготовці, є не менш важливим у процесі підготовки особи до дій в екстремальних умовах. Майбутні військові та правоохоронці мають розуміти своє призначення у житті – це захист людей, держави, конкретних осіб, майна тощо. До філософського напрямку слід віднести також питання добра та зла, часу та простору, життя та смерті, творчості діяльності.

Отже, можна зробити **висновок**, що підготовка старшокласників до дій в екстремальних ситуаціях є комплексною багатоаспектною діяльністю, яка може розглядатися як складова військово-патріотичного виховання. У сучасних умовах саме хортинг є ефективним засобом військово-патріотичного виховання молоді, її підготовки до роботи або активних дій за екстремальних ситуацій.

Перспективи подальших досліджень полягають у деталізації програм підготовки особистості до дій в екстремальних ситуаціях із військово-патріотичного виховання старшокласників та в урахуванні специфіки їх майбутньої професійної діяльності (військової, правоохоронної).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко В. Г. Психологічні основи екстремальних ситуацій у діяльності працівників практичних ОВС / В. Г. Бабенко, Б. Б. Шаповалов // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 1. – С. 69–81.
2. Військове виховання: історія, теорія та методика. – К. : „Graphic&Design“, 2002. – 560 с.
3. Єрмоменко Е. А. Військово-патріотична програма та прикладний хортинг / Е. А. Єрмоменко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 1. – С. 10–19.
4. Івашковський В. В. Теоретико-методичні засади військово-патріотичного виховання учнів у позакласній роботі / В. В. Івашковський // Сучасний виховний процес : сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 рік / [за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бега, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника]. – Івано-Франківськ: НАІР, 2014. – Вип. 4. – С. 73–76.
5. Козяр М. М. Професійна підготовка до діяльності в екстремальних умовах : навч. посіб. / М. М. Козяр. – Львів : ЛДУ БЖД, 2009. – 220 с.
6. Левківський К. Роль традицій у національно-патріотичному вихованні курсантсько-студентської молоді / К. Левківський, В. Ряшко // Вища школа. – 2011. – № 11. – С. 15–28.
7. Леонов В. Н. Разведчик морской пехоты / В. Н. Леонов. – М. : Яуза : Эксмо, 2009. – 320 с.
8. Петров П. Период развитой колонизации / П. Петров // Свобода слова. – 19 – 25 сентбря. – С. F 1.
9. Сухомлинська О. Патріотизм як цінність: погляд на історію і сьогодення / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2010. – № 2. – С. 10–14.
10. Тимчик М. В. Виховання патріотизму в старших підлітків у процесі занять хортингом / М. В. Тимчик // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 1. – С. 27 – 35.
11. Хміляр О. Ф. Подвиг: героїчний вчинок чи самопожертва / О. Ф. Хміляр // Психологические технологии в экстремальных видах деятельности: материалы V междунар. научно-практ. конф. – Донецк, 28-29 мая 2009 г. – Донецк: Донецкий юридический институт ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2009. – С. 39 – 42.
12. Шаповалов Б. Оволодіння технікою самозахисту як складовою формування готовності учнів юридичних ліцеїв МВС України до дій в екстремальних ситуаціях / Б. Шаповалов // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 1. – С. 36–43.

REFERENCES

1. Babenko, V. H., & Shapovalov, B. B. (2010). Psykholohichni osnovu ekstremalnykh sytyatsii u diialnosti pratsivnykiv praktychnykh OVS [Psychological basis of extreme situations in activity of employers of practical DIA]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS*. 1, 69–81.
2. *Viiskove vykhovannia: istoria, teoria ta metodyka* (2002). [Military education: history, theory and methodic] Kyiv: „Graphic&Design“.
3. Yeromenko, E. A. (2014). Viiskovo-patriotychna prohrama ta prykladnui khortunh [Military-patriotic program and applied Horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriia i metodyka hortynhu: Issue 1* (pp. 10–19). Kyiv: Palyvoda.
4. Ivashkovskiy, V. V. (2014). Teoretyko-metodychni zasady viiskovo-patriotychnoho vukhovannia uchniv u pozaklasnii roboti [Theoretical and methodological foundations of military-patriotic education of students in extracurricular activities]. In O. V. Sukhomiynska, I. D. Bekh, H. P. Pustovit & O. V. Melnyk (Eds.), *Suchasnyi vykhovnyi protsec: Vol. 4* [Modern educational process: Essence and innovation potential]. Proceedings of Conference of The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine: (pp. 73–76). Ivano-Frankivsk: NAIR.
5. KozIar, M. M. (2009). *Profesiina pidhotovka do diialnosti v ekstremalnukh umovakh* [Professional training to the activity in the extreme conditions]. Lviv: LDU BZHD.
6. Levkivskiy, K., & Riashko, V. (2011). Rol tradutsii u natsionalno-patriotuchnomu vukhovanni kursantsko-studentskoi molodi [The role of traditions in national-patriotic education of the military-student youth]. *Vyshcha shkola [Higer School]*, 11, 15-28.
7. Leonov, V. N. (2009). *Razvedchik morskoi pekhoty* [Scout Marines]. Moscow: Yauza-Eksmo.
8. Petrov, P. Period razvitoi kolonizatsii [The period of developed colonization]. *Svoboda slova* (September, 19 – 25), F 1.
9. Sukhomlynska, O. (2010). Patriotizm jak tsinnist: pohliad na istoriiu i sohodennia [Patriotism as a value: a look at the history and present]. *Shliakh osvity*, 2, 10–14.
10. Tymchuk, M. V. (2014) Vykhovannia patriotyzmu v starshykh pidlitkiv u protsesi zaniat khortynhom [Education patriotism in older adolescents in the training process Horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriia i metodyka hortynhu: Issue 1* (pp. 27–35). Kyiv: Palyvoda.
11. Khmiliar, O. F. (2009) Podvyh: heroichni vchynok chy samopozhertva [Exploit: heroic act or sacrifice]. *Psyholohicheskie tekhnologii v ekstremalnykh vydakh deiatelnosti* [Psychological technologies in extreme activities]. Proceedings of Conference the V International Scientific and Practical: (pp. 39-42). Donetsk: Donetskiy yuridicheskii institut LHUVD im. E. A. Didorenko.
12. Shapovalov, B. (2014). Ovolodinnia tekhnikoiu samozakhystu jak skladovoiu formuvannia hotovnosti uchniv jurydychnukh litcheiv MVS Ukrainy do dii v ekstremalnykh sytuatsiiakh [Mastery of self-defense technique as a part of the formation of readiness of the MIA Law schools students for actions in extreme conditions]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriia i metodyka hortynhu: Issue 1* (pp. 36–43). Kyiv: Palyvoda.